

Smurtas prieš moteris kaip diskriminacijos dėl lyties forma ir lyčių stereotipų pasekmė

Ilona Michailovič

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto
Lyčių studijų centro docentė, daktarė
Vilnius University, Faculty of Communication,
Gender Studies Centre, Associate Professor, Doctor
Saulėtekio al. 9 – I, LT-10222 Vilnius
El. paštas: Ilona.Michailovic@tf.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjama smurto prieš moteris problema kaip diskriminacijos dėl lyties forma ir lyčių stereotipų pasekmė. Aptariamos kai kurios Jungtinių Tautų konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (CEDAW) ir Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje panaikinimo nuostatos, susijusios su smurtu prieš moteris kaip diskriminacijos forma. Taip pat analizuojami Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto sprendimai dėl seksualinio smurto, kuriuose Komitetas pabrėžė lyčių stereotipų įtaką ne tik smurtui prieš moteris, bet plačiaja prasme – Konvencijos garantuojamų moterų teisių realizavimui. Sprendimuose buvo išryškinta niokojanti stereotipų įtaka įgyvendinant vieną iš žmogaus teisių apsaugos pagrindų – teisę į veiksmingą teisinę gynybą ir nešališką bylos nagrinėjimą.

Pagrindiniai žodžiai: smurtas prieš moteris, diskriminacija dėl lyties, lyčių stereotipai, tarptautiniai standartai, CEDAW Komiteto praktika

Vienas iš Lietuvos ir kitų valstybių įstatymų leidėjo ketinimų yra visų formų diskriminacijos, tarp jų ir diskriminacijos dėl lyties, panaikinimas. Tačiau dažnai galima pastebėti aiškų tarpusavio ryšį tarp diskriminacijos ir lyčių stereotipų, kurie yra ne tik vieni iš jos šaltinių, bet ir sustiprina bei pagilina daugelį diskriminacijos formų. Vienas iš tokių stereotipų yra tai, jog moterys yra fiziškai silpnos ir psichiškai paklusnios, socialinėje hierarchijoje esančios žemiau nei vyrai. Esminė šio socialinio stereotipinio vaizdo pasekmė – smurtas prieš moteris. Tarptautiniai dokumentai pripažįsta smurtą prieš moteris diskriminacija dėl lyties.

Tyrimai rodo, kad smurtas, kuris nėra tik situacinis, turi tendenciją smarkėti ir

tapti vis pavojingesnis, jis taip pat dažniau paveikia moteris. Nors bet kuris asmuo gali patirti smurtą artimoje aplinkoje, įskaitant vyrus, vaikus, giminaičius ir tos pačios lyties partnerius, pasaulinis smurto prieš moteris paplitimas, o kartais net ir teisinės nuostatos, darančios jį teisėtą ar švelninančios atsakomybę, parodo, kad tai yra sisteminė problema ne tik mikrolygmeniu (t. y. individualus sisteminis smurtas), bet ir makrolygmeniu (labai paplitęs sisteminis smurtas prieš moteris) (Vaigė, 2016).

M. A. Pavilionienės teigimu, „tradicinėje Lietuvoje, skirtingai negu demokratiškose visuomenėse, vis dar sureikšminamos lyčių skirtybės, lyčių vaidmenys, moteriškumo ir vyriškumo standartai, tradicinės šeimos

vertybės. Minėti reiškiniai nuo XX amžiaus vidurio aiškinami kaip žmonių nelygybės priežastys, todėl šiuolaikinėje visuomenėje pabrėžiamos žmogaus vertybės, tai, kas žmogų daro žmogumi, ir atmetama tai, kas žmogų žemina“ (Pavilionienė, 2011).

Remiantis atliktų tyrimų duomenimis, nors teisiškai moterys ir vyrai Lietuvos visuomenėje turi lygias teises (socialine prasme), iš tikrųjų moterys nesijaučia lygios ir yra nelinkusios siekti lygybės. Žinant, kad žmogaus gyvenime lyčių stereotipus nuolat stiprina šeima, mokykla, bendravimas, darbas, visuomenės informavimo priemonės, vargu ar galima tikėtis, kad jie greitai išnyks (Gečienė, 2008).

Smurto prieš moteris problematikai nemažai dėmesio skirta Lietuvos ir užsienio mokslinėje literatūroje. Stereotipų klausimas buvo plačiai aptartas Lietuvos mokslininkų darbuose (Pavilionienė, 1998, 2011; Gečienė, 2008). Lietuvos ir užsienio teisės mokslininkų darbuose plačiai nagrinėjamos smurto prieš moteris artimoje aplinkoje problemos (Michailovič, 2012, 2014; Zaksaitė; Michailovič ir Giedrytė-Mačiulienė, 2016; Buchowska, 2013, 2015; MacKinnon, 2007, ir kt.), tačiau mažai ištirta smurto prieš moteris problema kaip diskriminacijos forma ir lyčių stereotipų pasekmė tarptautinių standartų kontekste. Nemažą reikšmę šioje srityje turėjo L. Vaigės disertacija (Vaigė, 2016), kurioje nagrinėjama apsauga nuo smurto prieš moteris pagal tarptautinę teisę bei siekiama užpildyti spragas ne tik tarptautiniu, bet ir nacionaliniu mastu. Šiame straipsnyje smurtas prieš moteris yra aptariamas kaip diskriminacijos dėl lyties forma ir lyčių stereotipų pasekmė. Analizuojama problema nagrinėjama remiantis tarptautinių standartų reikalavimais bei Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto (toliau – Komitetas) praktikos dėl

seksualinio smurto prieš moteris pavyzdžiais. Mokslinio tyrimo tikslas – ištirti smurto prieš moteris kaip diskriminacijos dėl lyties formą ir lyčių stereotipų pasekmės aspektą. Straipsnis parengtas naudojant mokslinės literatūros ir tarptautinių dokumentų analizės, sisteminimo, lyginimo ir apibendrinimo metodus.

Smurto prieš moteris problema

Smurtas prieš moteris yra viena iš pagrindinių visų pasaulio visuomenių problemų. Siekiant užkirsti kelią tokiam smurtui, būtina suvokti reiškinio specifiką ir žinoti psichologinę smurtą patyrusių asmenų situaciją, ypač todėl, kad su smurtu prieš moteris yra susiję nemažai stereotipų, sunaikinančių jo prevenciją.

Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (CEDAW) (toliau – Konvencija) tiesiogiai nereguliuoja klausimų, susijusių su smurtu prieš moteris. Literatūroje aptariant šį klausimą nurodoma, kad XX amžiaus 8-ajame dešimtmetyje, kai buvo rengiamas Konvencijos projektas, smurto prieš moteris problema dar neturėjo deramo dėmesio tarptautiniame diskurse (Buchowska, 2015). Smurto prieš moteris problematika vis dar buvo laikoma privačios, o ne viešosios sferos reikalu, kurį privalu reišiškai reglamentuoti. Be to, smurtas prieš moteris buvo priimtinas daugelyje visuomenių kaip vienas iš patriarchalinės visuomenės struktūros elementų. Tik vėliau tarptautinių organizacijų kampanijų ir visuomeninių iniciatyvų dėka pasikeitė smurto prieš moteris kaip tarptautiniu mastu paplitusio reiškinio suvokimas, pažymint, kad viena iš tokio smurto formų yra seksualinis smurtas, įgaunantis įvairias formas (išžaginimo, seksualinio išnaudojimo, taip pat priverstinės prostitucijos,

prekybos moterimis siekiant seksualinio išnaudojimo) (Buchowska, 2013).

Plačiau smurto prieš moteris klausimas buvo aptartas Komiteto 1992 m. Bendrojoje rekomendacijoje Nr. 19 (General Recommendation No. 19). Atrodytų, kad nors Komitetas vartoja bendresnio pobūdžio „smurto lyties pagrindu“ sąvoką (angl. *gender-based violence*), tačiau 6-ame punkte jį apibūdina kaip „smurtą, kuris nukreiptas prieš moterį, nes ji yra moteris, arba kuris liečia moteris neproporciniais būdais; apima veiksmus, sukeliančius fizinę, psichinę ar seksualinę žalą ar kančias, taip pat tokio elgesio grąsinimus, prievartą ir kitas laisvės atėmimo formas“. Rekomendacijoje Komitetas pabrėžė, kad smurtas prieš moteris yra diskriminacijos forma ir Konvencijos garantuojamų teisių pažeidimas (1 ir 7 punktas), kad valstybių pareiga šioje srityje neapsiriboja vien priemonėmis prieš įvairių valstybės institucijų plačiai suprantamo smurto naudojimą, bet ir turi pozityvią pareigą deramu stropumu (angl. *due diligence*) užkirsti kelią privačių asmenų smurtui.

Aptariant smurtą prieš moteris kaip diskriminacijos išraišką, svarbu yra socialinės kultūrinės lyties (angl. *gender*) kontekstas, turintis nemažai privalumų bei leidžiantis pastebėti kiekvienos lyties nepasitenkinimą dėl tradiciško vaidmenų reguliavimo įstatymuose. „Tačiau ir Vakaruose, ir Lietuvoje tradicijų laužytojų yra mažiau nei tradicijų šalininkų, nes dauguma vis dar orientuojasi į visuomenės sukurtus vyro ir moters etalonus. Dauguma vyrų ir moterų vis dar mėgina atlikti tradicinius šeimos narių vaidmenis, nors jų charakteris, temperamentas, talentas gali visai nesutapti su visuomenės sukurtu šeimos scenarijumi. Tokiais atvejais partneriai patiria abejonių, baimę, kaltę, sąžinės graužatį, skuba daryti

tai, ko nespėjo atlikti, kol pasiekia fizinio ir psichinio išsekimo ribą.“ (Pavilionienė) Negalima nesutikti, kad „siekiant lygių vyro ir moters galimybių reikia keisti ne tik įstatymus, bet ir kultūros normas, kurios tampa bene svarbiausias veiksnys, stabdantis lygių teisių ir galimybių įgyvendinimą“ (Taljūnaitė, 2005). Rutinų, įpročių, mentaliteto inerciją yra daug sudėtingiau nugalėti nei priimti naujus įstatymus.

Lyčių stereotipai ir jų įtaka smurtui prieš moteris

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas pateikia vieną iš stereotipo reikšmių: stereotipas – 2. prk. Nekintamas pavyzdys, kurio griebiamasi negalvojant, šablonas, trafaretas (Keinys, et al., 2000, p. 733). Stereotipai taip pat apibūdinami kaip „tam tikroje kultūrinėje aplinkoje paplitę, dalies visuomenės pripažįstami apibendrinimai apie kokios nors socialinės grupės atstovus“ (Lekavičienė, et al., 2013). Pabrėžiama, kad mokslininkus daugiausia domina neigiami socialinių stereotipų kūrimo padariniai: socialinio pasaulio suprimityvinimas, klaidingos nuostatos apie tam tikras socialines grupes, jų stigmatizavimas (neigiamų savybių priskyrimas asmenims ar jų grupėms), diskriminacija (Visuotinė lietuvių enciklopedija, 2012).

Remiantis stereotipų kaip reiškinio analize galima išskirti labiausiai paplitusius lyčių stereotipus: 1) moteris yra silpna ir paklusni, 2) moteris pirmiausia yra motina ir žmona, išlaikoma vyro, 3) moteris yra pernelyg emocinga ir nesugeba priimti svarankiškų sprendimų (Buchowska, 2013). Verta pridurti, kad nurodyti stereotipai yra susiję tarpusavyje ir būtų sudėtinga juos nagrinėti atskirai. Be to, nekelia abejonių, kad stereotipai yra paplitę tiek menkos žmogaus teisių apsaugos kultūros šalyse,

ties ir išsivysčiusiose Vakarų demokratijos šalyse (Hester, Lilley, 2014).

Elgesys laikantis tam tikrų išankstinių nusiteikimų kieno nors atžvilgius sukelia diskriminaciją, kuri pasireiškia asmenų ignoravimu, diferencijavimu, apribojimais (kartais ir privilegijų suteikimu) atsižvelgiant į šių asmenų priklausymą tam tikroms grupėms, o ne dėl jų asmeninių savybių, gabumų ir kvalifikacijos. Jeigu tokios diferenciacijos pagrindas yra lytis, tai kalbame apie diskriminaciją dėl lyties. Dėl to diskriminacija dėl lyties sukelia negalėjimą lygiomis teisėmis su kita lytimi naudotis pagrindinėmis teisėmis ir laisvėmis įvairiose viešojo ir asmeninio gyvenimo sferose. Nors nuo diskriminacijos dėl lyties nukentčia ir moterys, ir vyrai, be abejonės, daug dažniau ji paliečia moteris. Taigi aiškiai ryškėja toks mechanizmas: nekintamas tam tikros grupės išivaizdavimas (stereotipas), kuris laikui bėgant gali įgauti negatyvų atspalvį (negatyvus nusistatymas prieš ką nors), sukelia asmeniui, priklausančiam šiai grupei, negalėjimą naudotis lygiomis su kitais asmenimis priklausančiomis teisėmis (diskriminacija).

Stereotipas, kad moterys yra fiziškai silpnos ir psichiškai paklusnios, be to, esančios žemiau vyrų socialinėje hierarchijoje, yra labiausiai pasaulyje paplitęs išivaizdavimas. Pavojingiausia šio vaizdinio pasekmė yra smurtas prieš moteris. Jis paplitęs visame pasaulyje. Jungtinių Tautų duomenimis, 35 proc. moterų patyrė fizinį ir (ar) seksualinį artimo partnerio smurtą arba seksualinį asmens, nesančio artimu partneriu, smurtą jos atžvilgiu. Tačiau kai kurie nacionaliniai tyrimai rodo, kad iki 70 proc. moterų patyrė fizinį ir (ar) seksualinį artimo partnerio smurtą savo gyvenime (UN Women). Smurtas prieš moteris gali įgauti įvairias formas: smurtas artimoje aplinkoje,

seksualinis smurtas, taip pat smurtas, susijęs su ritualine ir paprotine praktika¹. Tačiau atskiros klasifikacijos ribos gali susipinti, pavyzdžiui, vyro įvykdytas žmonos prievartavimas yra seksualinio smurto artimoje aplinkoje išraiška, o merginos apipjaustymas, vykdomas šeimos iniciatyva, būtų smurtas, susijęs su paprotine praktika ir kartu smurtas artimoje aplinkoje. Remiantis Europos Sąjungos tyrimų duomenimis, kas trečia moteris ES patyrė fizinį ir (ar) seksualinį smurtą nuo 15 metų amžiaus; 75 proc. moterų profesiniame gyvenime patyrė seksualinį priekabiavimą, viena iš dešimties moterų – seksualinį priekabiavimą ar įkyrų persekiojimą (angl. *stalking*) naujų technologijų pagrindu (European Union Agency for Fundamental Rights, 2014).

Lyčių stereotipų įtakos moterų teisių įgyvendinimui klausimas sprendžiamas tarptautinėje bendruomenėje. Vienos iš tarptautinių sutarčių žmogaus teisių apsaugos srityje – Jungtinių Tautų konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (CEDAW) 5 straipsnyje nurodyta: valstybės dalyvės imasi visų reikiamų priemonių siekdamos: a) pakeisti socialinius ir kultūrinius vyrų ir moterų elgesio modelius, kad išnyktų prietarai, papročiai ir visokia kitokia praktika, pagrįsta vienos lyties nevisavertiškumo ar pranašumo idėja arba stereotipišku vyrų ir moterų vaidmeniu. Konvencijoje sąvoka „moterų diskriminacija“ reiškia skirtumų, išimčių ar apribojimų

¹ Kalbant apie smurtą prieš moteris tarptautiniu mastu reikėtų atkreipti dėmesį ir į smurtą prieš moteris karinių konfliktų metu. Tačiau tai – atskiro mokslinio tyrimo tema. Apie smurtą prieš moteris vykstant kariniams konfliktams kalbėjo dr. N. Buchowska savo pranešime „Protection of women’s rights in armed conflict – any lessons from the World War II?“ tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Past and Future Issues and Challenges of Prevention of International Crimes and Rise of Intolerance“, vykusioje 2015 m. gruodžio 10–11 d. Mykolo Romerio universitete Vilniuje.

darymą lyties pagrindu, siekiant varžyti ar panaikinti pripažintas moterų teises ir pagrindines laisves nepriklausomai nuo jų šeiminių padėties politinėje, ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje, pilietinėje ar kurioje nors kitoje srityje, neleisti jomis naudotis ar jas įgyvendinti lygiomis teisėmis su vyrais (Konvencijos 1 str.).

Kitas tarptautinis dokumentas, kuriame kalbama apie lyčių stereotipų įtaką įgyvendinant moterų teises, yra Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir šalinimo (Stambulo konvencija). Šios konvencijos 12 straipsnyje kalbama apie būtinumą imtis priemonių, „skatinančių įgyvendinti socialinių ir kultūrinių moterų ir vyrų šablonų pokyčius, siekiant panaikinti nusistatymus, papročius, tradicijas ir visas kitas praktikas, grindžiamas moters žemesnės padėties idėja arba stereotipiniais moterų ir vyrų vaidmenimis“ (Stambulo konvencija). Šioje Konvencijoje pabrėžiamas moterų įgalinimas (angl. *empowerment*), suprantamas kaip savarankiškos moterų padėties, ekonominio nepriklausomumo pripažinimas, bendrąja prasme – didesnės valdžios priimančias sprendimus suteikimas (Konvencijos 12 str. 6 d., 18 str.).

Labai svarbią veiklą užkertant kelią moterų diskriminacijai vykdo Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas, kuris yra ekspertinis JT komitetas, nagrinėjantis šalių Konvencijos dalyvių teikiamas ataskaitas apie JT konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims įgyvendinimą ir teikia rekomendacijas šalių vyriausybėms. Komitetas teikia rekomendacijas šalių vyriausybėms visais moterų diskriminacijos klausimais, atkreipdamas dėmesį į problemas, kurioms šalių vyriausybės turėtų skirti papildomą dėmesį. Komitetą sudaro dvidešimt trys

aukštos moralės ekspertai, turintys atitinkamų kompetencijų Konvencijos srityje. Jie yra renkami ketverių metų kadencijai iš valstybių dalyvių siūlomų kandidatų. Paradoksalu, jog lyčių pariteto Komitete nebuvimas, taip pat tai, kad valstybės dalyvės kandidatus į Komiteto narius paprastai siūlo moteris, gali turėti neigiamos įtakos Komiteto veiklos reikšmingumui. Tokia situacija nėra pozityvi siekiant didinti moterų dalyvavimą JT institucijų veikloje, nes tokiu būdu palaikoma stereotipinė koncepcija, kad moterų reikalais turi (gali ar nori) užsiimti tik moterys, nes tai nėra pakankamai svarbūs reikalai, kad jais galėtų rūpintis vyrai (Buchowska, 2015).

Labai svarbu yra tai, kad, pagal Konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims Fakultatyvinio protokolo 1 ir 2 straipsnius, Komitetas kompetentingas gauti ir nagrinėti pagal 2 straipsnį pateiktus pranešimus. Pranešimus savo ar kitų vardu gali pateikti valstybės dalyvės jurisdikcijoje esantys asmenys ar asmenų grupės, laikantys save nukentėjusiais nuo tos valstybės dalyvės padarytų bet kurių Konvencijoje išdėstytų teisių pažeidimų. Fakultatyvinis protokolas taip pat numato, kad Komitetas gali atlikti tyrimą, kai gauna patikimą informaciją apie rimtus ir sistemingus Konvencijoje nustatytų teisių pažeidimus valstybėje dalyvėje (Fakultatyvinio protokolo 8 str. 1 d.). Komitetui, kaip ir kitoms Jungtinių Tautų institucijoms, nebuvo suteikti teisiniai instrumentai, turintys privalomąjį pobūdį, Komitetas nėra teisminė institucija. Pagal Fakultatyvinio protokolo 7 str. 3 dalį, išnagrinėjęs pranešimą Komitetas pateikia savo nuomonę (angl. *views*) apie pranešimą ir rekomendacijas, jeigu jų yra, suinteresuotoms šalims. Valstybė dalyvė deramai apsvarsto Komiteto nuomonę bei rekomendacijas, jeigu jų yra,

ir per šešis mėnesius pateikia Komitetui raštišką atsakymą, įskaitant informaciją apie veiksmus, kurių buvo imtasi atsižvelgiant į Komiteto nuomonę ir rekomendacijas.

CEDAW Komiteto praktika seksualinio smurto prieš moteris srityje (Karen Tayag Vertido prieš Filipinus ir R.P.B. prieš Filipinus)

Svarbu aptarti du Komiteto sprendimus, kuriuose buvo nagrinėjamos nepaprastai svarbios temos. Nors abiejų bylų faktinės aplinkybės šiek tiek skiriasi, jos abi yra susijusios su procesu dėl išžaginimo, pasibaigusio kaltinamųjų išteisinimu. Komitetas ne vieną kartą iki šiol buvo pabrėžęs, kad egzistuoja ryšys tarp tradicinės moters padėties visuomenėje, suprantamos kaip priklausomos nuo vyro, ir smurto prieš moteris (General Recommendation No. 19). Aptariamų sprendimų atveju pabrėžtina, kokį svarbų vaidmenį atliko lyčių stereotipų problema, kuri buvo akcentuojama pranešimuose Komitetui bei Komiteto sprendimų centre. Be to, šiuose sprendimuose Komitetas atkreipė dėmesį į žmogaus teisių realizavimo priemones – teisę į veiksmingą teisinę gynybą ir teisingą bylos nagrinėjimą.

Savo pranešime Karen Tayag Vertido, Prekybos rūmų vykdomoji direktorė Davao City Filipinuose, pareiškė, kad 1996 m. kovo 29 d. naktį buvo išprievartauta J. B. C., 60-mečio buvusio tų pačių prekybos rūmų direktoriaus (Communication No. 018/2008). Viskas įvyko po Prekybos rūmų posėdžio, kai kaltininkas ir jo pažįstamas asmuo nusprendė pavežti K. Vertido namo, nepasydami jos aiškaus nepritario. Kaltininkas iš pradžių nuvežė savo pažįstamą ir iš karto po to, kai šis išlipo iš automobilio, J. B. C. staiga sugriebė pareiškėją už krūtis. Besistumdyma su kaltininku

pareiškėja apčiuopė kietą daiktą jo kišenėje, kurį palaikė ginklu. Pareiškėja bandė įkalbėti J. B. C., kad nuvežtų ją namo, tačiau šis labai greitai nuvažiavo viešbučio stovėjimo aikštelės link, kur ištraukė ją iš automobilio ir jėga nusivedė į viešbučio kambarį, kuria- me išprievartavo. Pareiškėja nedelsdama informavo medicinos įstaigą ir policiją, apkaltindama J. B. C. jos išžaginimu. Iš pradžių buvo atsisakyta pradėti tyrimą dėl įrodymų trūkumo, tačiau, pareiškėjai apskundus šį sprendimą, Teisingumo ministro 1996 m. spalio 26 d. sprendimu tyrimas buvo pradėtas. Byla pasiekė teismą 1996 m. lapkričio 7 d., o teismo procesas truko iki 2005 m. balandžio mėnesio. Galop 2005 m. balandžio 26 d. teisėja Virginia Hofileña-Europa priėmė J. B. C. išteisinamąjį nuosprendį. Nuosprendyje remtasi Filipinų Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija bylose dėl išžaginimų (Communication No. 018/2008, p. 2.9). Vadovautasi trimis šios praktikos principais: 1) apkaltinti išžaginimu yra paprasta; sunku įrodyti buvus išžaginimą, tačiau dar sunkiau apkaltintajam atremti kaltinimus; 2) atsižvelgiant į išžaginimo specifiką, kur paprastai dalyvauja tik du asmenys, apkaltinusio asmens parodymai turi būti ištirti labai atidžiai; 3) kaltinimo įrodymai turi būti pakankami, nesinaudojant gynybos įrodymų nepakankamumu.

Kitoje analizuojamoje byloje R. P. B. prieš Filipinus (Communication No. 034/2011) 17-metė kurčnebyli pareiškėja iš neturtingos daugiavaikės šeimos, gyvenančios Manilos priemiestyje Filipinuose, savo 2011 m. gegužės mėnesio pranešime informavo, kad 2006 m. birželio 21 d. 4 val. ryto savo namuose ją išprievartavo 19-metis kaimynas J. Tą pačią dieną auka informavo apie įvykį policijos nuovadą. Jau apklausos metu buvo padaryti proceso pažeidimai, nes

apklausą atliko vyras, nors pagal Filipinų teisę ją turi atlikti moteris. Be to, pareigūnas pateikė pareiškėjai pasirašyti dokumentą jai nesuprantama kalba, nekviestas vertėjo, aukai padėjo tik jos sesuo, kuri vertė gestų kalba (protokolas buvo surašytas filipiniečių kalba, kurios pareiškėja nemokėjo, ir kaip paaiškino, gestų kalba Filipinuose vykdoma rašytinės anglų, o ne filipiniečių kalbos pagrindu). Tą pačią dieną dalyvaujant tik seseriai buvo atliktas medicininis tyrimas, kurio metu nustatyta buvus išžaginimą. 2006 m. liepos 4 d. teismui buvo pateiktas kaltinimas, kuriame J. buvo apkaltintas kvalifikuotu išžaginimu, panaudojus fizinį smurtą, grasinimus ir bauginimus neįgalios aukos atžvilgiu, nors kaltinamajam fizinė negalia buvo žinoma (Communication No. 034/2011, p. 2.2). Procesas užsitęsė, jame nedalyvavo gestų kalbos vertėjas (vertimą vykdė nevyriausybinė organizacija), o kai kuriuose posėdžiuose – joks vertėjas. Pareiškėja davė parodymus tik 2008 m. rugpjūčio 19 d., dalyvaujant prokurorui vyrui, nors ankstesniuose proceso etapuose kaltinimą palaikė prokurorė moteris. Kaltinimo liudytojai teisme buvo tik pareiškėja ir jos motina, o gydytojo ir policijos pareigūno parodymai buvo pateikti tik raštu, jie taip pat nebuvo apklausti proceso metu. Procesas baigėsi 2011 m. sausio 31 d. priėmus išteisinamąjį nuosprendį.

Karen Vertido suformulavo drąsiai tezę, pagal kurią lyčių stereotipai turėjo esminę įtaką priimant sprendimą byloje, ir jei teismas nebūtų jų paveiktas, nebūtų priimtas išteisinamasis nuosprendis. Tai, kas padarė K. Vertido bylą precedentinę, buvo stereotipų, kurie paveikė valstybės institucijas, identifikavimas ir preciziškas aprašymas bei nurodymas, kad jie turėjo tiesioginę įtaką sprendžiant bylą valstybėje Konvencijos dalyvėje. Pirma, K. Vertido

nuomone, teismas veikė įsitikinęs, jog egzistuoja „normalus“ išžaginimo aukos elgesys, kuris suprantamas kaip mėginimas pabėgti bet kokia kaina bei aktyvios pastangos apsiginti nuo prievartavimo. Pareiškėjos nuomone, teisėja priimdama išteisinamąjį nuosprendį nepatikėjo nukentėjusiosios pozicija, nurodydama, jog buvo nesuprantama, kodėl ji nesistengė bet kokia kaina pabėgti iš viešbučio. Antra, kaip nurodė pareiškėja, teisėjos nuomone, egzistuoja specifinės išžaginimo aukos charakterio savybės. Paprastai tai moterys, kurios greitai paveikiamos įbauginimo, o moterys, kurios, kaip nukentėjusioji, nėra nedrašios, mažiau paveikiamos seksualinių išpuolių. Trečia, taip pat teismo vertinimu, esminis išžaginimo nusikaltimo elementas yra aiškių grasinimų aukos atžvilgiu formulavimas ir fizinio smurto naudojimas, o aukos nesutikimas nėra būtinas. Kadangi nei ant nukentėjusiosios, nei kaltininko kūno nebuvo jokių sužalojimų, tai kaltinimas išžaginimu neatrodė įtikinamas. Ketvirta, teisėja pateikė dar vieną požiūrį, paremtą stereotipiniu išžaginimo suvokimu: kadangi galimai aukai pavyko atstumti kaltinamąjį iki ejakuliacijos, šis faktas atmetė kaltinimų formulavimą, kad išvis įvyko lytinis aktas ir išžaginimas. Teisėja juolab pripažino jį neįtikinamu, nes kaltinamasis buvo šešiasdešimtmetis, taigi, jos nuomone, nebuvo „fiziškai pajėgus“ įvykdyti prievartavimą. Penkta, paskutinis teisėjos argumentas buvo tas, jog kadangi auka ir kaltininkas buvo pažįstami, tai galima laikyti sutikimu lytiniam aktui.

Filipinų teismas R. P. B. byloje vadovavosi tais pačiais Aukščiausiojo Teismo nurodymais, kaip ir K. Vertido byloje. Teismas pripažino, kad auka nesugebėjo įrodyti lytinį aktą įvykus be jos sutikimo, jos elgesys prievartavimo metu buvo visiškai

nesuprantamas bei neatitiko tipinio „žmo-
giško“ elgesio tokioje situacijoje.

Vertindamas K. Vertido ir R. P. B. pareiš-
kimus, Komitetas visiškai sutiko su juose
išdėstytu požiūriu dėl lyčių stereotipų įtakos
Filipinų teismų priimtiems sprendimams,
nurodydamas, kad dėl stereotipų įtakos
procesui ir teismo sprendimams įvyko
akivaizdi moterų diskriminacija. Abiem
atvejais Komitetas pabrėžė, kad teismai aki-
vaizdžiai vadovavosi įsitikinimu dėl tipinių
išžaginimo aukos bruožų ir jos elgesio. Be
to, Komitetas pripažino, kad teismo tezės,
susijusios su žmogaus elgesiu išžaginimo
metu ir aukos reakcija, kuri privalo sė-
kmingai gintis ir bėgti, sudaro neginčijamą
stiprių lyčių stereotipų egzistavimo pa-
grindą. Komitetas taip pat sutiko su Karen
Vertido nuomone, kad jos byloje teismas
vadovavosi stereotipiniais įsivaizdavimais
apie moterų ir vyrų seksualumą, iš anksto
suteikdamas didesnę patikimumą kaltinini-
kui, o ne aukai. Pabrėžtina, kad Komitetas
visiškai sutiko su abiejų pareiškėjų pozicija,
kad aukos sutikimo nebuvimas, o ne fizinės
jėgos naudojimas sudaro esminį išžaginimo
nusikaltimo požymį, o svarbus kriterijus,
kuris turi būti tikrinamas išžaginimo by-
lose, – tai aukos valia, o ne stereotipiškai
suprantamas smurto naudojimo elementas.
Be to, Komitetas išreiškė tvirtą požiūrį, kad
išžaginimas yra akivaizdus moters teisės į
asmens saugumą ir jos fizinio integralumo
apsaugos pažeidimas.

Komitetas formuluodamas savo teigi-
nius abiejuose sprendimuose kartu atkreipė
dėmesį, kad teisė į veiksmingą teisinės
gynybos priemonę (angl. *right to an ef-
fective remedy*) yra svarbus instrumentas,
užtikrinantis tinkamą žmogaus teisių įgy-
vendinimą. Pagal CEDAW Konvencijos
2 (c) straipsnį, „Valstybės dalyvės smerkia
visų formų moterų diskriminaciją, susitaria

visais būdais nedelsdamos vykdyti moterų
diskriminacijos panaikinimo politiką ir
tuo tikslu įsipareigoja: [...] c) įvesti teisinę
moterų teisių apsaugą lygiomis su vyrais
sąlygomis ir per kompetentingus naciona-
linius teismus ir kitas valstybines įstaigas
garantuoti veiksmingą moterų apsaugą nuo
bet kokios diskriminacijos“. Anot Komiteto,
nors Konvencija tiesiogiai nenumato teisės
į veiksmingą teisinės gynybos priemonę,
tačiau ją galima formuluoti remiantis valstybių
įsipareigojimais, numatytais būtent
Konvencijos 2 (c) straipsnyje. Todėl teisė
į veiksmingą teisinės gynybos priemonę
randama moterų teisėje į teisinę apsaugą
nuo diskriminacijos. Taigi pabrėžtina, kad
valstybės Konvencijos dalyvės privalo
užtikrinti veiksmingas teisinės gynybos
priemones, kai Konvencijos garantuojamos
teisės pažeistos (Bendrųjų rekomendacijų
Nr. 19 p. 24 (i)), ypač tokiais sudėtingais
atvejais kaip seksualinis smurtas prieš
moteris valstybės privalo užtikrinti, kad
procesas būtų vykdomas teisingai, nepri-
klausomai, laikantis nustatytų terminų ir
tinkamai (Communication No. 18, p. 8.3 ir
Communication No. 34, p. 8.3).

Komitetas pripažino, kad abiejose bylo-
se aptariama teisė buvo pažeista. Visų pirma
dėl užsitęsusio proceso, kuris K. Vertido
bylos atveju truko 9 metus, o R. P. B. by-
loje – 6 metus. Komitetas atkreipė dėmesį,
kad teismai netaikė lygių procesinių teisių
(lygiateisiškumo) principo (angl. *principle
of equality of arms*) ir lygiateisiškumo prin-
cipo vertindami įrodymus. Be to, Komitetas
išryškino ypatingus neįgalių moterų porei-
kius. Komitetas R. P. B. byloje pabrėžė,
kad dėl netinkamai organizuoto proceso
jis ne tik užsitęsė, bet ir buvo pažeistos
pareiškėjos teisės. Nebuvo atsižvelgta į
jos pažeidžiamumą atsižvelgiant į antrinės
viktimizacijos pavojų, taip pat ypatingus

poreikius dėl negalios (Communication No. 34, p. 8.3 ir 8.4). Vertėjo dalyvavimas buvo būtinas, siekiant užtikrinti pareiškėjos dalyvavimą procese laikantis lygiateisiškumo principo ir kartu užtikrinant veiksmingą apsaugą nuo diskriminacijos.

Atkreiptinas dėmesys, kad CEDAW Komitetas savo 2015 m. priimtoje Bendrojoje rekomendacijoje Nr. 33 „Dėl moterų teisės kreiptis į teismą“ aptarė stereotipinį teisėsaugos institucijų požiūrį tiek baudžiamosiose, tiek civilinėse bylose, pabrėždamas, jog stereotipinis požiūris sukelia neigiamas pasekmes moterims naudotis žmogaus teisėmis (General Recommendation No. 33). Ypač sunkius padarinius šis stereotipinis požiūris sukelia moterims smurto aukoms (Rekomendacijos 26 punktas). Komitetas pabrėžė, jog teisėjai priimdami sprendimus dažnai vadovaujasi egzistuojančiais įsitikinimais ir mitais. Teisėjai dažnai priima griežtus sprendimus, apibūdindami tai, kokį moterų elgesį reikia laikyti priimtiniu, ir baudžia už tokį elgesį, kuris neatitinka šių standartų. Tai gali sukelti neigiamų padarinių baudžiamojame teisėje, pavyzdžiui, kai kaltininkas išvengia atsakomybės už smurtinį elgesį, todėl tokiose bylose palaikoma nebaudžiamumo kultūra (angl. *upholding the culture of impunity*). Aptariamoje Rekomendacijoje pabrėžiama, kad ne vien teisėjai, bet ir prokurorai bei kiti baudžiamosios teisės atstovai vadovaujasi stereotipais, o tai savo ruožtu turi įtakos procesui, ypač bylose dėl smurto lyties pagrindu. Kartu Rekomendacijoje

pabrėžiama, kad moterys turi turėti teisę pasitikėti teisingumo vykdymo sistema, laisva nuo mitų ir stereotipų, taip pat teisėjais, kurių nešališkumas nebus paveiktas lyčių nusistatymų (Rekomendacijos 28 punktas).

Išvados

Apibendrinant straipsnyje aptartas išvalgas galima teigti, kad į lyčių stereotipų ir smurto santykį seniai atkreipiamas dėmesys tarptautinėje bendruomenėje. Remiantis įvairių valstybių atliktais tyrimais galima teigti, kad lyčių stereotipai vis dar labai paplitę ir giliai įsišakniję visuomenės sąmonėje visame pasaulyje. Kaip ir apskritai socialinių vertybių, lyčių stereotipų pokyčiai yra nepaprastai sudėtingas ir ilgalaikis procesas. Akivaizdu, jog šio proceso neįmanoma įgyvendinti priėmus vieną teisės aktą. Pokyčiai gali įvykti tik aktyviai išitraukiant visuomenei, tarptautinėms organizacijoms. Šios srities veikla turi būti kompleksinė ir koordinuota įstatymų leidybos, švietimo, psichologinėje ir socialinėje srityse.

Reikėtų visiškai pritarti Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto išvalgomis, susijusioms su lyčių stereotipų įtaka ne tik smurtui prieš moteris, bet plačiąja prasme – Konvencijos garantuojamų moterų teisių įgyvendinimui. Aptartose komiteto bylose buvo išryškinta niokojanti stereotipų įtaka įgyvendinant vieną iš žmogaus teisių apsaugos pagrindų – teisę į veiksmingą teisinę gynybą ir teisingą bylos nagrinėjimą.

LITERATŪRA

BUCHOWSKA, N. (2015). Judykatura Komiteto ONZ ds. Likvidacijai Diskriminacijai Kobietai w sprawach przemocy seksualnej – rozważania na tle spraw Karen Tayag Vertido v. Filipiny oraz R. P. B. v. Filipiny. In *Wybrane problemy prawa materialnego i procesowego. Teoria i Praktyka*. Tom III. K. Knoppek, J. Mucha

(Red.). Poznań: Akademicki Instytut Naukowy Wydawniczy Altus. 316 p. ISBN 978-83-934497-8-1.

BUCHOWSKA, N. (2013). Relacja między realizacją praw kobiet a stereotypami płci w świetle standardów ONZ i Unii Europejskiej. *Nauka*, no. 2, p. 73–94.

BUCHOWSKA, N.; SĘKOWSKA-KOZŁOWSKA, K. (2015). Eliminacja stereotypów związanych z płcią w dziedzinie edukacji – analiza prawnomiędzynarodowych zobowiązań Polski. *Acta Iuris Stetinensis*, t. 12, p. 85–113.

CEDAW Komitetas. *Karen Tayag Vertido* prieš Filipinus, CEDAW/C/46/D/18/2008, 2010 m. rugsėjis 22 d. Communication No. 18/2008.

CEDAW Komitetas. *R.P.B.* prieš Filipinus, 2014 m. vasario 21 d., CEDAW/C/57/D/34/2011, Communication No. 34/2011.

European Union Agency for Fundamental Rights (2014). *Violence against women: an EU-wide survey*. Prieiga per internetą: <<http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report>>.

Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje panaikinimo (Stambulo konvencija). Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046031c>>.

GEČIENĖ, I. (2008). Lyčių vaidmenų stereotipai užimtumo sferoje. Iš *Moterys, darbas, šeima. Lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: sociokultūrinis aspektas*. Vilnius: Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras, p. 83–129. 231 p. ISBN 978-9955-33-262-6.

General Recommendation No. 19: Violence against women. Adopted by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women. (11th session, 1992) [žiūrėta 2017 m. kovo 17 d.]. Prieiga per internetą: <http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/INT_CEDAW_GEC_3731_E.pdf>.

General Recommendation No. 33: On women's access to justice. Adopted by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women. (Sixty-first session, 2015) [žiūrėta 2017 m. balandžio 14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhslCdCrOIUTvLRFDjh6%2fx1pWcd9kc8NuhsZOT1QuzhrDy1rIpOgSyxJmK%2fSo2p3MpT19diLSL02wtX8JPse1mlicqCglo0em30unjIY%2finkmn3g>>.

HESTER, M.; LILLEY, S-J. (2014). *Preventing Violence Against Women: Article 12 of the Istanbul Convention*. A collection of papers on the Council

of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Strasbourg: Council of Europe. Prieiga per internetą: <http://research-information.bristol.ac.uk/files/34955886/Article_12_English.pdf>.

Jungtinių Tautų Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (CEDAW), ratifikuota Lietuvos Respublikos Seime 1995 09 10 Nr. I-1035. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 21-549.

KEINYS, S. (vyr. red.), et al. (2000). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 4-asis leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 967 p. ISBN 5-420-01242-1.

Konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims Fakultatyvinis protokolai, priimtas 1999 m. spalio 6 d. Ratifikuotas Lietuvos Respublikos Seime 2004 m. birželio 29 d. Nr. IX-2300. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 122-4464.

LEKAVIČIENĖ, R.; VASILIAUSKAITĖ, Z.; ANTINIENĖ, D.; ALMONAITIENĖ, J. (2013). *Bendravimo psichologija šiuolaikiškai*. Vilnius: Alma littera. 439 p. ISBN 978-9955-38-706-0.

MACKINNON, C. A. (2007). *Sex equality*. 2nd ed. University Casebook Series. New York: Foundation Press. 1493 p. ISBN 978-1-59941-240-5.

PAVILIONIENĖ, M. A. (2011). *Viltys ir nusišlytimai*. Vilnius: Petro ofsetas. 426 p. ISBN 978-094201325.

PAVILIONIENĖ, M. A. (1998). *Lyčių drama*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 308 p. ISBN 9986193214.

TALJŪNAITĖ, M. (2005). Atstovavimo principas kaip lyčių lygybės aspekto integravimo priemonė. *Lyčių studijos ir tyrimai*, nr. 1, p. 5–8.

VAIGĖ, L. (2016). *Violence Against Women under International Law: Filling the Gaps at International, Regional and National Levels*: Doktoro disertacija. Vilnius, Mykolo Romerio universitetas. 347 p. ISBN 9789955198390.

UN Women. Prieiga per internetą: <<http://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures#sthash.xTUHbnNy.dpuf>>.

Visuotinė lietuvių enciklopedija (2012). T. XXII. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. 848 p. ISBN 978-5-420-01715-9.

VIOLENCE AGAINST WOMEN AS A FORM OF SEX DISCRIMINATION AND AS A RESULT OF GENDER STEREOTYPES

Hona Michailovič

S u m m a r y

There is a reoccurring relationship between the functioning and dissemination of gender stereotypes, violence against women and discrimination against women. Negative stereotypes of women still do exist and are still firmly established. In this article, we demonstrate the consequences of the existence of such stereotypes, and we analyze the decisions of the United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women regarding sexual violence against women.

The article addresses a range of issues that expressly substantiate a need for effective measures in respect

of violence against women. The process of positive change of social views on the traditional role of women and men is certainly a long process, and it cannot be done without the inspiration and activity of both the individual states and international organizations.

The contributions of numerous international institutions in this area have been demonstrating increasingly clearly that any state is fundamentally obliged to confront violence both in the public domain and private environments, and that it must ensure the safety, protection and assistance for victims of violence.

Īteikta 2017 m. gegužēs 12 d.